

A PÁSZTORHÁZ (Az állattartó közösség „cseléd”-je Északkelet-Magyarországon)

BENCSIK JÁNOS

Néprajzi vizsgálódásaink nemegyszer beletorkollanak a hagyományos *települések* – egy-egy paraszti közösség lakóhelye – szerkezetének tanulmányozásába.¹ Mezővárosaink és falvaink néprajzi szempontú tanulmányozása geográfiai indíttatású lévén, munkálatainkat ezért természet- és gazdaságföldrajzi szempontok által befolyásolt érdeklődés vezérel(het)i. Eközben természetesen néprajzi kérdéseket teszünk fel, illetve ezekre néprajzi jellegű válaszokat keresünk és adunk. Ennek eredményeként születnek a települések szerkezetével, a telkek (porták) berendezésével stb. foglalkozó tanulmányok.² Az egyes településeket azonban úgy is felfoghatjuk, mint – térben körülhatárolható – működő, funkcionáló falusi vagy kisvárosi közösségeket. Ebből kiindulva megrajzolhatjuk a vizsgált település – de általában is a falvak és mezővárosok – közösségének bizonyos célú *működési modelljét*. Paraszti közösségeinkre jellemző tevékenységi formák – mozgási vagy működési modellek –, melyek az utolsó 3-4 emberöltőben jellemezték településeinket, a *polgári átalakulás* hatására lassú, jelentős változást szenvedtek.

A késő feudalizmus évtizedeiben a *faluközösségek* hagyományos, *bicentrikus* egységként szerveződtek, éspedig egy-egy jobbágy-paraszti közösség centrumaként részben a *politikai község* (communitas), részben az *egyházi község* (ecclesia) működött. A politikai község kezében tartotta a település gazdasági és jogi irányítását, az egyházi község pedig a hitélet mellett (azzal egy időben) kiterjesztette tevékenységét az egész közösség oktatására-nevelésére, illetve művelődésére.³ A polgári átalakulás hatása elsősorban abban nyilvánult meg, hogy ezt a modellt differenciálta, megosztotta, s adott gazdasági és társadalmi célok megvalósítása érdekében újabb irányító (szervező) központokat hozott létre.

1. A politikai község, melynek tárgyasult centruma a *faluháza*, a *városháza* volt, széjjelvált. A későbbiekben a gazdasági irányító feladatokat – az eddig is már bizonyos mértékben önállóan funkcionált – *céh*ekre, illetve 1872-től az *ipartársulatokra*; másrészt az 1853-as *úrbéri pátens* nyomában a *közbirtokosságokra* hárította. A szakszerű és cél-

1. Vö. *Mendöl T.*, 1941. 84–134.

2. A tanulmányozott nagytájról mindössze néhány idevonatkozó szakkikket említek: *Juhász Á.*, 1981., *Farbaky P.*, 1981., *Cseri M.*, 1981.

3. Vö. *Benda K.*, 1976.

irányos vezetés érdekében aztán létrejöttek – egyebek mellett – a *legeltetési társulatok*, *hegyközségek*, *erdő közbirtokosságok* stb.⁴

2. A vallási közösség, melynek építményben megfogalmazott centruma a *paróchia* és a *templom* volt, szintén széjjel vált. Az ifjúság oktatását-nevelését az iskolákra bízta, a felnőttek oktatását-nevelését pedig megosztotta az *egyletekkel*, *körökkel*, különböző jellegű társulatokkal. Ez természetesen nem jelentette azt – sem a politikai sem az egyházi község esetében –, hogy az eredendő centrumok befolyásukat elvesztették volna, vagy arról lemondottak volna.

A továbbiakban a legelő közbirtokosságok, pontosabban a legeltetési társulatok működésének részterületét, a közösségi keretek között történő legeltetést tanulmányozzuk. A közösségi gulyák, csordák és csürhék pásztorainak gazdasági-társadalmi helyzetét vizsgáljuk. Az érdekel bennünket, hogy miként ítélik meg a pásztorokat egy-egy közösségen belül, s miben nyilvánul meg a közösség ítélete. A tanulmány témájául kiválasztott nagytáj, Északkelet-Magyarország falvaiban és volt mezővárosaiban a hagyományos paraszti állattartás múltja iránt érdeklődve mindig rábukkanunk egy jellegzetes épületre (ez a pásztorház) és épületegyüttesre (ez a falukert, a városkert), melyre a település állattartását alapozták. Az egy vagy több lakásból álló *pásztorház* és az *apa-állat-istálló*k (bikaólak, bikaaklok) a legelő közbirtokosság tulajdonában voltak éppen

Földhasznosítási formák a Zempléni-hegységben (1865)

Helységük	Összterület (hektár)	Az összterület %-os megoszlása					1 ha-ra jutó jövedelem (Ft)
		Szántó	Rét, legelő	Erdő	Szőlő	Egyéb	
<i>Hegyalja</i>							
Tállya	3688,1	17,9	9,4	34,1	21,9	16,7	5,4
Tokaj	2935,7	1,0	58,1	–	20,2	20,7	5,2
Tolcsva	1634,3	34,0	21,5	3,7	25,3	15,7	8,2
<i>Meződülő</i>							
Hejce	905,2	63,6	11,4	–	17,9	7,1	5,3
Göncruszka	1523,2	52,0	26,6	2,7	3,7	15,0	5,3
Vizsoly	1809,8	52,7	38,8	–	–	8,5	6,5
<i>Hegyköz</i>							
Füzér	5903,6	10,7	15,0	66,0	–	8,3	1,5
<i>Erdővidék</i>							
Baskó	2952,7	7,3	14,5	76,6	–	1,6	1,0
Komlóska	4286,0	9,3	6,3	82,4	–	1,5	1,0
Mogyoróska	1634,3	8,2	9,2	79,5	–	3,1	1,1

(A táblázat természetesen nem mutathatja minden település gazdasági életét, de jól jellemzi a jelzett tájegység gazdálkodásának helyzetét. Mindenképpen tanulságosnak ítéelhetjük.)

4. Általában megállapíthatjuk, hogy minél népesebb (nagyobb) egy község, annál differenciáltabban működik gazdálkodása területén. S ennek a fordítottja is igaz. Illetve a polgárosodás előtti állapotokra jellemző volt a különböző természetű feladatok együttes kezelése. *Bodgál F.*, 1963. 81. ... . A feudális jobbágyfaluban ugyanis a közigazgatási és gazdasági közösség szervei illetve érdekei nagyjából egybeestek." *Deli E.*, 1984. 81. A szuha-völgyi kis falvakkal kapcsolatban ugyanezt állapíthatta meg: „A közbirtokosságok működését vizsgálva szét sem lehet választani a közbirtokosság és a község fogalmát.” *Petercsák T.*, 1979. 261–280. Példásan foglalta össze a témát a Hegyköz falvait vizsgálva.

Abaúji és zempléni települések állattartása (1895, 1935)
(Az 1935-ös adatok csak a legeltetett állatokat mutatják)

Helység	Év	Szarvasmarha	Ebből magyar fajta	Ennek %-a	Ló	Sertés	Juh
Gönc	1895	906	897	99,0	431	975	1130
	1935	554	–	–	–	213	550
Göncruszka	1895	583	459	78,7	183	566	1210
	1935	529	–	–	146	490	133
Hejce	1895	304	287	94,4	45	177	581
	1935	311	–	–	–	186	–
Arka	1895	174	171	98,2	36	153	–
	1935	94	–	–	–	113	–
Boldogkőváralja	1895	525	507	96,5	116	345	2501
	1935	265	–	–	–	398	831
Abaújszántó	1895	593	488	82,2	33	147	750
	1935	320	–	–	–	371	777
Tállya	1895	375	245	65,3	137	647	–
	1935	196	–	–	1	392	–
Mád	1895	659	466	67,6	234	896	1063
	1935	393	–	–	9	659	139
Tarcfal	1895	1482	1380	93,1	372	2786	669
	1935	947	–	–	49	747	1561
Tokaj	1895	1020	841	82,4	240	917	3
	1935	515	–	–	175	516	1
Bodrogkeresztúr	1895	777	703	90,4	152	844	2200
	1935	302	–	–	1	289	781
Erdőbénye	1895	636	459	72,1	159	607	522
	1935	501	–	–	141	261	–
Tiszaladány	1895	484	483	99,9	193	1065	1316
	1935	492	–	–	–	623	–
Tiszatardos	1895	301	225	74,7	85	558	–
	1935	204	–	–	558	558	–
Csobaj	1895	641	576	89,8	136	1180	1886
	1935	448	–	–	28	821	626
Taktabáj	1895	343	341	99,4	138	1562	–
	1935	333	–	–	27	1103	3
Prügy	1895	841	702	83,4	224	2833	1843
	1935	583	–	–	14	1628	1843
Taktakenéz	1895	603	599	99,3	175	1436	1829
	1935	540	–	–	28	1118	1139

úgy, mint az apaállatok, illetve a Hernád mentén felbukkanó „falu tehene”.⁵ Ahhoz azonban, hogy a legeltetési társulat által választott, illetve a közösség által foglalkoztatott, de végső soron eltartott pásztorok tevékenységét, majd társadalmi helyzetét tanulmányozhassuk, meg kell ismerni az érdekelt táj, avagy annak e célra kiválasztott településeinek gazdálkodását.⁶

Táblázataink tanulmányozása közben azt tapasztalhatjuk – amit egyébként a recens néprajzi anyag is bizonyít –, hogy településeink gazdálkodásában az állattartás hagyományos, tavasztól ősziig legeltető, télen át pedig istállózó jellege az 1930-as évekig jellemző volt, helyenként pedig a közelmúltig, döntően a tsz-ek szervezéséig megmaradt. Ma is előfordulnak kisebb állatszámú községi csordák.⁷ A pásztorkodás szerkezetét egyebek mellett az igázás gyakorlata, az igázott állatok faja és száma erősen befolyásolta.⁸ Nem haszon nélküli tehát, ha egy táblázat segítségével tanulmányozzuk az igázás helyzetét.

Az igázott állatokat (a lovakat és ökröket) csak a mezei munkák szüneteiben hajthatták ki a legelőre. Tardoson a *falusi sziken* a kisparasztkok igavonó állatai legeltek. Kettő-hárman összefogtak, s úgy hajtották oda az állataikat, az ökröket, lovakat, jármos teheneket. *Sorba legeltették* a gazdák, de igénybevették az ügyesebb s nagyobb gyermekek munkáját is.⁹ E gyakorlat általánosnak tűnik. Emellett *társulhattak* a gazdák az igavonók éjszakai legeltetésére is. Regécen aratás után az ökröket *bezálogosították*. 30–40 gazda megválasztotta az *ökrészeket*, 3–4 legényt, akik éjszaka az ökrökre vigyáztak, s reggel hajtották haza a faluba.¹⁰ *Soros őrzésre* került sor ott is, ahol valamilyen okon nem kaptak pásztort a gazdák.¹¹ Göncön a juhok *felváltva* legeltették a gazdák. Hazafelé jövet a Görgey-pincénél volt a *juhválasztó*, esténként ott eresztették széjjel a falkát, s ment kinek-kinek a saját *portájára* a juha.¹² Sor került a kinnháló gulya, a sertés, sőt a kecskenyáj illetően őrzésére is.¹³

Természetesen arra is van példa igen gyakran, hogy igás állataikat a heverő állatok közé csapták. A lovak azonban egyre kevesebb alkalommal kerültek csoportos legeltetésre. Elvértve akadt ménes a számukra, így Göncruszán, ahol az 1920-as évek végén 120 ló volt a ménesben.¹⁴ Ugyanitt 300–400 db-os *sértésnyáj*, 400-nál is több marhából álló *tehéncsorda*, s 300 körüli *gulyamarha* legelt a Hernád menti legelőn. Az *urbalistáknak* külön csordája és külön kondája volt, a gulya azonban közös volt. Ebből következően külön istállóval, külön apaállatokkal is rendelkeztek. Az *urbalisták* külön közbirtokosságba tömörültek. Monokon is el volt különítve a *gazdák kondája*, *csordája*. Külön járt a *gyalogok* csordája, kondája, külön határreszen legeltették őket.¹⁵ Itt még a tartásmód

5. K. Kovács P., 1956. 277–302., Galuska I., 1979.

6. Frisnyák S., 1985. 114.

7. Ilyen legelőre járó csorda volt 1986-ban Tokajban, Tiszaladányban.

8. K. Kovács P., 1956. 292. „A tartásmód, vele a nyájszervezet, a pásztorszervezet a magyarfajta szarvasmarha tartása idején is gyakran változott a községek lakóinak a mindenkori piaci helyzettel is szoros kapcsolatban álló tőke ereje (. . .) tartott állatainak száma, annak haszonvételi formával összefüggő kor, ivar szerinti megoszlása, igavonókenti igénybevétele függvényeként.”

9. Bertalan Györgyné (sz. Tiszatardos, 1913.) 10 kh körüli saját és bérelt földtulajdonnal rendelkező parasztszülők gyermeke, maga is parasztember felesége.

10. Bodó Sándor, Debreceni Egyetemi Néprajzi Intézet Adattára (DENIA) 742.

11. Petercsák T., 1979. 272.

12. Kiss Lajos (sz. Gönc, 1918.) néhány holdas paraszt volt, ma tsz-nyugdíjas.

13. Szabadfalvi J., DENIA. 565., Viga Gy., 1981. 95.

14. Serke Aladár (sz. Göncruszka, 1907.) Módos, valamikor az apja egész telkes gazda volt, ma a tsz nyugdíjasa.

15. Szikora A., 1985. 313.

hagyományos elemeit fedezhetjük fel a legeltetett állatcsoportok összeállításában; a fentiek mellett *ökör csorda*, *urak csordája*, *külsőgulya*, sőt az uradalomban *cifragulya* is volt. Erdőbényén három csorda is járt ki a faluból a háború előtt, és pedig a *községi csorda*, az *úri csorda* és a *gulyacsorda*. Az első a *Szokolyába*, a másik a *Brónokba*, a harmadik a *Jégeresbe*. A gulyacsordában a növendék állatokkal az ökrök is együtt legeltek. Csupán hetente jártak haza.¹⁶ A csordában több mint 300 kecske is legelt.¹⁷ Vizsolyban is emlegetik a *szegények csordáját*, 150–220 db-os csordájuk külön legelőre járt.¹⁸ Arkán is ehhez hasonló vegyes csorda volt, együtt legelt a fejőstehénnel a növendék üsző, meg a kecske is.¹⁹ Általában azonban a csordában a *fejősteheneket* legeltették. Fejőscsorda (fejősgulya) volt Mogyoróskán, Regécen, Tarcalon, Tállyán, s a taktaközi falvakban. A fejőscsordában lévő tejelő marhákat 11 óra tájban hazahajtották a pásztorok, hogy a gazdaasszony megfejhesse azokat.²⁰ Monokon az egész csordát beállították délben a falu közepén lévő kúthoz.²¹ Szuhafőn, Alsószuhán, Zádorfalván is külön fejős csordát tartottak.²² A heverő állatokat *gulyában*, megkülönböztetésül *kinnháló* gulyában pásztorolták. Itt legeltek a növendék üszők, az ökrök, az ökrörborjúk. Általános gyakorlat volt, hogy hetente egyszer, szombat este eresztették haza a faluba, ilyenkor *megsózták* a gazdákat az állatokat, majd vasárnap reggel indították is a legelőre a gulyát. A legelőn való szósásra is van adatunk, Monokról.²³ A borjúkat 6–9 hetes korukban választották el, majd az anyjukkal a fejős csordára kerültek. Orrukra erősített *szűrdiszznóbőrrel*, vagy egy-egy bőrdarabbal (szőgekkel verték ki) akadályozták őket a szopásban.²⁴ A legelőre szánt borjúk edzésének, erősítésének, szoktatásának sajátos, célszerű módja volt a *szabados borjú* nevelése.²⁵

A kinnháló gulyát május elején hajtották ki először a legelőre. Pontos idejét azonban nem őrizte meg a gazdálkodás szokásrendje. A *bekötés* idejét Mindenszentek napjában, november 1-ben (Baskó, Hegyköz), illetve András napjában, november 30-ban (Főny) jelölték meg.²⁶ A pásztorok a legeltetés kezdetét *nagypéntek*hez kötötték, ilyenkor kürtölve végig mentek a falu főutcáján. Jelezték, hogy ők készek a kihajtásra.²⁷

Szólnunk kell még a kondáról, amely naponta járt ki a faluból a legelőre, s amelyben vegyes korú és ivarú állatokat pásztoroltak együtt. Egész éven kihajtották, még a komisz téli napokon is pár órát jártatták a kondát. A *makkosnyáj* makkhulláskor került az erdőre, s januárig maradt ott.²⁸

A pásztorok és keresetük. Összefoglalva azt mondhatjuk a pásztorok kötelességéről, hogy az elvállalt állatcsapat (csorda, gulya, konda) gondos étetése, itatása, lelkiismeretes őrzése, pontos ki- és hazahajtása elsőrendű kötelessége volt. Az apaállatok (bikák,

16. Barkó József (sz. Olaszliszka, 1928.) pásztor család gyermeke, maga már nem pásztorokodott. Házassága után felesége nem engedte, hogy csordás legyen.
17. Juhász József (sz. Erdőbénye, 1933.) pásztor család gyermeke volt, nőtlen korában maga is vállalt pásztorságot.
18. Takács Imre (sz. Vizsoly, 1918.), Barna Imre (Vizsoly, 1923.) kiscsordások voltak, majd tsz parasztok, illetve tsz nyugdíjasok.
19. Bodó S., DENIA.
20. Szabadfalvi J. DENIA. 565. 565.
21. Szikora i. m. 306.
22. Deli i. m. 89.
23. Szikora i. m. 311.
24. Bodó S. i. m. és mások.
25. K. Kovács P., 1958. 261–270.
26. Bodó S. i. m.
27. Bodó S. i. m.
28. Juhász György (sz. Erdőbénye, 1930.) apja is, maga is pásztor, ma tsz juhásza (Boldogkőváralja).

Településeink gazdálkodásának szerkezete és jellemzői (1895)

Helység	Összterület (kh)	Ebből szántó (kh)	Ennek %-a	1 kh szántóra jutó számosállat*
Gönc	7001	3821	54,57	0,42
Göncruszka	2646	1851	69,95	0,54
Hejce	1612	1095	67,92	0,41
Arka	1604	601	37,46	0,38
Mogyoróska	2825	269	9,52	
Boldogkőváralja	3851	1657	43,02	0,61
Abaújszántó				
Tállya				
Mád				
Tarcal	9372	5236	55,86	0,45
Tokaj	4746	1065	22,43	1,32
Bodrogkeresztúr	5181	1257	24,26	1,07
Erdőbénye	8092	1544	19,08	0,62
Tiszaladány	3192	2135	66,88	0,47
Tiszatardos	1439	752	52,25	0,69
Csobaj	3407	1803	52,92	0,67
Taktabáj	2783	1236	44,41	0,59
Prügy	5583	3294	59,00	0,59
Taktakenéz	4283	1919	44,80	0,64

(*A számosállat-számítás kulcsaként a paraszti legeltetési gyakorlatban előforduló arányokat: szarvasmarha 1 : ló 1, sertés 6 : juh 8-hoz.)

Az állatok igazása (1935)

Helység	Lovas fogat			Ökör fogat, tehén		
	1-es	2-es	4-es	2-es	4-es	2-es
Gönc	12	149	–	1	–	–
Göncruszka	4	107	–	12	–	–
Hejce	4	40	–	6	–	–
Arka	13	25	–	1	–	–
Boldogkőváralja	11	48	–	6	–	–
Abaújszántó	10	118	–	4	–	–
Tállya	6	50	–	3	–	–
Mád	16	89	–	1	–	–
Tarcal	–	27	–	–	–	–
Tokaj	18	120	–	7	–	–
Bodrogkeresztúr	10	70	–	11	–	–
Erdőbénye	26	71	–	25	–	–
Tiszaladány	33	54	–	14	–	–
Tiszatardos	1	23	–	14	12	–
Csobaj	172	563	65	37	191	–
Taktabáj	–	49	–	–	–	–
Prügy	10	84	–	11	28	–
Taktakenéz	5	73	–	36	–	–

kanok) felügyeletét, gondozását, a bikák télen át történő tartását a csordás (és a kondás) kötelességei közé sorolta a legeltetési társulat.²⁹ Ahol – mint a Hernád alsó folyása vidékén – *falu tehenet* tartottak, ott annak az egész évi gondozását is a csordásnak kellett ellátni.³⁰

A csordák, gulyák és kondák pásztorai rendszerint a falu, illetve a környék legszegényebb családjai közül kerültek ki.³¹ A zsellér családok, majd utódaik öröklték a pásztorságot, apáról fiúra öröklődött. A népes családok gyermekei közül kikerült a csordás is, a kondás is, meg a bojtár is.³² A Juhász család Regécen 1942-ig (4 éven át) pásztorkodott, a 2 idősebb fiú őrizte a sertés kondát, az apjuk és adatközlőm meg a *fejőgulyával* volt.³³ Ezzel több jövedelemhez jutott a család, biztosabb volt a megélhetésük. Úgy is előfordult, hogy az após és a vő együtt vállalták a csordás és kondás munkáját. A fiatalabb vő télen kondás, nyáron csordás volt Tiszatardoson.³⁴ Szolyák Ferenc vagy 50 éve, elvállalta Felsőcécén a csordásságot, az apja meg kondás lett a faluban. Télen azonban az apja helyett ő hajtotta ki a disznókat.³⁵

A pásztorok többnyire nem helybeliek voltak. Előbb említett Szolyák Ferenc 1907-ben Felsőcécén született, majd szolgált apjával együtt Alsómérán, Felsőmérán, Fügödön, Szentandráson, majd Boldogkőváralján. Olyan vándor élet vót a cseléd élet, – vallja magáról. Menni kellett, sokszor a tizedik faluba. Juhász Márton Kolláton született, volt pásztor Erdőbényén, Regécen, Simán, Alsómérán, Boldogkőváralján, itt is halt meg.³⁶ Barkó József erdőbényei csordás is Kolláton született, szolgált Liszván, Longon, majd Bényére került, itt is halt meg a háború után.³⁷ Hrabóczki Márton szülei is pásztorok voltak, gyermekkorától apja mellett bojtárkodott. 1929-től 1969-ig Sátoraljaújhelyen, Vilyvitányban, Alsóregmecen, Füzerradványban és Kishután szolgált.³⁸ Arkára is *messzebről* kerültek a pásztorok, Erdőbényéről, Zomborról, Novajidrányból jött pásztorokra emlékeznek a pásztorok, Erdőbényén ma is él az utolsó csordás, Hudák bácsi, aki bekecsi születésű, de volt pásztor Abaujszántón is.⁴⁰ Göncruszván a Hanyecz család egész dinasztiát alkot, – talán Demecserről kerültek ide.⁴¹ A gömöri falvakban is idegenből jött pásztorokra emlékeznek adatközlőink.⁴² Gömörszőlősön egy Gál Pistát emlegettek, aki Pagonypusztá felől került a faluba, s 1930 körül itt halt meg.⁴³ Tiszatardoson pásztorkodó Szabó Márton, meg Csarnyi sem voltak helybeliek.⁴⁴ Monokon soha nem

29. Takács Gáborné Cserés Julcsa (sz. Tiszaladány, 1903.) szegény család gyermeke, napszámos, majd törpebirtokos. *Petercsák T.*, 1979. 270. és más egybehangzó adatok.

30. K. Kovács P., 1956., illetve *Galuska* i. m.

31. Szabó Géza (sz. Tiszatardos, 1909.) 10 kh-as bérlő illetve parasztcsalád gyermeke, maga is gazdálkodott, majd tsz-tag, illetve nyugdíjas. *Petercsák T.*, 1979. 272., *Viga* i. m. 94.

32. Juhász J. (Erdőbénye).

33. Juhász Gy. (Boldogkőváralja).

34. Szabó G. (Tiszatardos).

35. Szolyák Ferenc (sz. Felsőcéce. 1907.), apja községi és urasági pásztor, maga is béres, majd pásztor. Ma Boldogkőváralján tsz nyugdíjas.

36. Juhász Gy., Barkó J. (Erdőbénye)

37. Barkó J. (Erdőbénye)

38. *Petercsák T.*, 1979. 272.

39. *Bodó S.* i. m. 742.

40. Hudák József (sz. Bekecs, 1916.) községi pásztor, ma tsz nyugdíjas.

41. Bacsó István (sz. Göncruszka, 1925.), mérnök, ma a község előljárója.

42. *Deli* i. m. 89.

43. E. Kovács Lászlóné Babus Éva (sz. Gömörszőlős, 1934.), apja gazdálkodó, parasztember, de jómódú ezermesterféle.

44. Bertalan Gy-né (Tiszatardos), *Szikora* i. m. 311.

választottak pásztorra a falu lakói közül, „mert annak nem lehetett parancsolni”.⁴⁵ Név szerint is megemlíti Szikora A. a nyírségi Virág Istvánt.

Noha ritkán, de akad ellenkező példa is a pásztorok körében. Bercsényi József gönci csordás egész életét a község szolgálatában töltötte el. Így vélekedik: „Megmondom, ahogy van, vót olyan pásztor, aki azt mondotta, hogy 100 évig nem élek, 100 jó gazda meg lesz. Vót, aki szeretett kőborolni. Aki jól dolgozott, azt a kutya sem ugatja meg!”⁴⁶ Mogyoróskán és környékén a Tomkó család tagjai pásztorok voltak.⁴⁷ Tomkó Pál (Vizsoly) az állatok gyógyításához is értett. Pusztafaluban a Kopasz család adott pásztorra a múlt század végétől.⁴⁸

Ez mégsem von le semmit abból az ítéletből, hogy a pásztorokat e tájon „cseléd”-eknek tartásuk.⁴⁹ Ha valamiért nem tetszett a pásztor személye, akkor nem *marasztoták*.⁵⁰ Ilyenkor kereshetett új helyet magának. A megüresedett „hivatal”-ra pedig gyorsan akadt más személy. Legtöbbször maga a jelölt jött ajánlkozni.⁵¹

Ahhoz, hogy egy nincstelen család a pásztorokból megélhessen, megfelelő számú állatot kellett pásztorlásra elvállalnia. A gazdák rendszerint úgy nyilatkoztak, hogy vagyunk annyian, hogy el tudunk tartani egy pásztorra. Az állatszám volt az a mennyiségi szabályozó, amelyhez a pásztor bérét „igazították”. E téren, s más vonatkozásban is kivételt képeztek a hagyományos juhártó települések, illetve juhász (juhártó) családok.⁵²

A tájon a pásztorok párválasztásában ritkán érvényesült a hagyományosnak ítélt foglalkozási endogámia. Juhász György adatközlőm (Boldogkőváralja) képes ember lányát, Szolyák Ferenc (uo.) béresnek a lányát vette feleségül. Bartók József anyja (Erdőbénye) az olaszliszkai papnál volt szolgálólány. Egy tiszatardosi pásztor Erdőbényéről hozott feleséget magának. A lányok húzódoztak egy kondásbojtártól. Csordás, kondás mind egyforma volt. Aki cseléd volt itt helyben (Tardos), ahhoz sem ment feleségül senki.⁵³ Tiszaladányban az egyik csordás fia helybeli gazdagabb lánynak udvarolt. Mire leendő sógorai a „menyasszony” ablaka alá jártak dudálni, hogy elidegenítsék a fiútól.⁵⁴ Egyik adatközlőm oda nyilatkozott, hogy „Nem alázza volna meg magát a falubeli, hogy csordáshoz, kondáshoz menjen feleségül.” Még bojtárnak sem ment el tiszaladányi fiú, – folytatja. Gömörszőlősen is úgy tartották, hogy egy réteggel feljebb volt a paraszt, mint a pásztor. Lányát már nem adta volna egy pásztorhoz, még ha becsülte is, mint pásztorra. Általában a falu legelső helyén állott a pásztor.⁵⁵ A lányok, még ha tetszett is nekik a pásztor fia, nem szórakoztak vele. „Elmennék hozzád, ne félj, szívesen (. . .) csak ne a kalajti pásztor fia volnál.”⁵⁶ Szélsőséges esetekkel is találkozhatunk. Tiszaladányban az volt a véleménye némelyeknek, hogy „kondás, csordás, kutyapecér, mind zsvány”!

A pásztorok bérezésének e tájon is nagy hagyományai vannak. Mintegy megállapításunk igazolásául lássunk 3 feudális kori bérhatározatot. Tállyán (1794) a pásztor a

45. Szikora i. m. 311.

46. Bercsényi József (sz. Gönc, 1903.), apja is pásztor volt, maga is Gönc község csordása volt egész életében.

47. Takács–Barna (Vizsoly), *Szabadfalvi J.*, DENIA. 565.

48. *Petercsák* i. m. 272.

49. Szikora i. m. 303., *Petercsák* i. m. 266.

50. Juhász Gy. (Boldogkőváralja), és mások.

51. *Petercsák T.*, 1973. 364.

52. *Paládi-Kovács A.* 1978. 392–411.

53. Szabó G. (Tiszatardos)

54. Takács G-né (Tiszaladány)

55. *Petercsák T.*, 1979. 279.

56. *Petercsák T.* i. m. 273.

csordabeli marha után fél véka gabonát, 1 kenyért és 1 Márjást, a gulyabeli után fél Vft-ot s egy kenyeret (életet nem ad!), nyári borjú után 15 krj-t kapott. „Szoktató egy Garas, de ha az Marha nem új az Csordás előtt, nem tartozik.”⁵⁷ Liszkán (1795) a következőket fizették a pásztoroknak, a csordás darabonként 12 krj-t, 1 kenyért és 1 vacsorát kapott, míg a bojtárok egész évi fizetése 2 Vft, 1 pár bocskor, 1 font szalonna és *szarujukba egy meszely só* volt.⁵⁸ Tokajban (1813) „. . . minden darab Marhának őrzésétől a lakosok Kilencz Garasokat avagy 27 krcz-kat fizetni tartozzanak, melly fizetés mellett az eddig volt Csordás Mészáros Márton a jövő 1814. esztendőre is csordásnak meg fogadtatott, kötelességéül tétetvén nekie, hogy ezen fizetés mértéke mellett a Borjú Csordát is őriztetni köteles lészen.”⁵⁹ A 3 bérfelsorolásból kitűnik, hogy a Hegyalján a termények nem szerepelnek jelentős mértékben, egészen a tokaji példáig, amikor a teljes pénzfizetésre tértek át. A kenyér és a vacsora-adás másutt szokásos volt. Még két elemre hívhatjuk fel a figyelmet, éspedig a „szoktató” fizetésének kötelességére, illetve a bojtárok külön bérezésére. Ehhez képest visszafejlődésnek is tekinthetjük a recensanyagban szereplő bérezési formákat: Göncön (1920 táján) a csordás bére 1 marha után 3/4 rész (vegyes) termény, 1 kenyér és bab (főzeléknek), és valamennyi pénz volt.⁶⁰ Bercsényi József gönci csordás évi bére marhánként 3/4 rész (vegyes) termény, 1 kenyér, 1 liter (bármilyen) főzelék, pár fillér bocskorpénz volt. Az apaállatok gondozásáért kevés tüzelőt, 1 kishold veteményes földet kapott.⁶¹ Kiegészítésül még ezekhez, hogy az 1 hold föld a közbirtokosság *Szessziön* lévő területéből járt, melyben krumplit és kukoricát (kapásokat) termelt a pásztor.⁶²

*Göncruszka*n a kondásnak 1 nagy sertés után fél véka (vegyes) életet, 1 kenyért és változó tételben *bocskorpénzt* fizettek. A csordásnak és gulyásnak is ugyanennyi járt. A pásztor eljött a kenyérért, *más* nem járt hozzá.⁶³ Miután a kondás télen-nyáron kijárt bére egyenlő volt a marhapásztor bérével, éspedig: vendisznónként fél, *süldelék*ként 1/4 véka termény, 1 kenyér, meg járt valamennyi *ostorpénz*. Előző nap beszólt oda, ahonnan a kenyeret várta holnapra.⁶⁴

Boldogkőváralján a háború előtt egy tehén után fél véka (vegyes) terményt, fél kenyeret, 2 kg lisztet, 2 kg babot, 10 dkg sót, tésztát, mákot, krumplit fizetett. Akinak a tehenét délben hazahajtotta fejésre, az *fél meszely* vaját tartozott adni. A kenyérenél nem méregetett a gazdaasszony, maguknak leszelte a *pilljét* és odaadta fél kenyérbe.⁶⁵ Juhász György a következőket kapta: fél véka vegyes termény, *vacsorába* 1 szakajtó liszt, 25–30 dkg zsír, 3–4 tojás, 1 kanál só, főtt tésztára való túró vagy lekvár, meg *bakkancspíz*, „mi bocskorpíznek montuk”.⁶⁶ Az öreg sertés 1 volt a marhával. A „nem válón teledőtt malac után fél komenció járt Szent Jánosnap után”. A makkoltató bére havonként 120 Pengő volt.

Vizsolyban is terményben és kenyérben fizették a pásztort, a kenyér mellé szalonát is adtak. „A kenyeret meg úgy adták, hogy szóltak a pásztor feleségének, hogy kisült a kenyér.”⁶⁷

57. *Hőgye I.* 1972. 57–58.

58. *Hőgye i. m.* 58.

59. Tokaj város iratai (Tokaj), város gazdai számadások 1760–1839. Zemplén Megyei Levéltár (ZML.).

60. Bártfai Barna (sz. Gönc, 1900.), 20 kh-as parasztcsalád gyermeke, maga is gazdálkodott.

61. Bercsényi J. (Gönc)

62. Kiss L. (Gönc)

63. Serkes A. (Göncruszka)

64. *Bodó S. i. m.* 742.

65. Szolyák F. (Boldogkőváralja)

66. Juhász Gy. (Uo.)

67. Takács–Barna. (Vizsoly)

Fonyban 1 marha után fél véka termény (melyet cséplés után szedett össze), 1 kenyér, 1 liter bab s 1 Pengő bocskorpénz illetve meg a pásztorokat.⁶⁸

Az *arkai* pásztor darabonként fél véka búzát, fél véka árpát s 1 kenyeret kapott. *Vacsorához* főzeléknek babot, zsírt, tejet és sót. Bocskorpénznek 10 krj-t.⁶⁹ A falu olyan kicsi volt, hogy az állatok száma miatt nem lehetett külön kinnháló gulyát tartani. Együtt legeltették a tehén csordával a heverő marhákat.

Mogyoróskán a csordás és gulyás bére darabonként 3/4 véka termény (vegyes), 1 4 kg-os kenyér, bocskorpénz pedig 10 forint volt.⁷⁰

Baskón a kondást pénzben 60 Ft és fél véka (vegyes) élet vagy a pénz és élet helyett 2 kenyér, 2 szakajtó liszt, 5 *csomó* túró, 1 csésze vaj illetve meg.⁷¹ A háború előtt 1 marha után fél véka életet, 1 vacsorát, 1 kenyeret és fél meszely vaját adtak a pásztor-nak. A sertések után elmaradt a vacsoraadás. Só is járt a bérbe.⁷² Ha a sertést Szent János nap után engedték a pásztor elé, akkor a *járandóság* felét tartozott fizetni a gazdája.⁷³

Monokon marhánként 1 véka életet fizettek a csordásnak és 1 vacsorát adtak neki. Minden nap más-más állattulajdonos adott „vacsora” címén lisztet, burgonyát, zsírt, szalonnát, étolajat, vaját, túrókat vagy ami éppen volt. Az 1930-as évek vége felé pénzben váltották meg a vacsorát. Ehhez kapták a *pásztorfődet* járandóságukba.⁷⁴

Regécen a pásztor bére marhánként 1 véka gabona (ebből 1/4 rész búza volt), 1 kenyér, 1 liter tej, vacsorára valónak *kompér* és bab.⁷⁵

Erdőbényén az 1940-es évek elején a pásztorbér darabonként fél véka gabona, egy 4–5 kg-os kenyér, 2 kg gyúroliszt, 25 dkg szalonna és 10(?) Pengő volt. Ebből kellett kitélnie a bojtár bérének is. Juhász nevű csordásnak saját tehene volt, de utána meg kellett fizetnie a *fűbért*.⁷⁶

Gömörzölősen marhánként 1 véka búza, 1 liter bab, 1 liter tej, *szabad tüzelés*, s 1 kh föld saját termelésre, volt a pásztor bére.⁷⁷

Az *aggteleki* pásztorok tehenenként 1 véka „kemény termény”-t, 1 „sült” (4–5 kg-os) kenyeret kaptak. A kondásnak 6 malac után járt egy „szám” bér.

A *keleméri* közbirtokosság lakást, 1 kh földet, 10 méter fát biztosított a pásztor (csordás) részére. A lakosok pedig tehenenként 1 véka búzát, 1-1 Pengő *bocskorpénzt* fizettek.⁷⁸

Szuhafőn emlékezet szerint a csordás 1-1 számos állat után 1 véka búzát kapott, a társulattól 1 hold földet, lakást és szedegetési jogot (?) a legelőn. Tarthatott meghatározott számú (általában 1 db) állatot a legelőn. Ezekhez társult még a bocskorpénz.⁷⁹

Filkeházán a kondás bérét rendszerint *tételesen* szabták meg. Az 1930-as években kb. 50 disznó után 12 mázsa terményt (fele búzát, fele rozsot), 150 Pengőt, 2 liter paszulyt házanként és 2 szekér tüzelőfát kapott. 1960-ban 6 mázsa búzában (10 kg mala-

68. Bodó S. i. m. 742.

69. Bodó S. i. m.

70. Szabadfalvi J., DENIA. 565.

71. Bellon Tibor, DENIA. 693.

72. Bodó S. i. m. 742.

73. Bellon T. i. m. 693.

74. Szikora i. m. 313.

75. Bodó S. i. m. 72.

76. Juhász J. (Erdőbénye), Barkó J. (Uo.)

77. E. Kovács L-né (Gömörzölős)

78. Faggyas I., 1984. 60. Egy távolabbi példát is lássunk Szomolyáról. Csordás bére darabonként fél véka búza, 1 főzés, fél kenyér, 30 krj. bocskorpénz. Szendrei J., 1970. 110.

79. Deli i. m. 88.

conként), és havi 400 Ft-ban állapodtak meg vele. Házanként 1 kosár krumplit kapott, és emellé 1 *darab* földet, veteménynek, amit a kondás volt köteles művelni.⁸⁰ Előfordult, hogy a kondást a *falu kosztolta*. Erre akkor került sor, ha a másik faluból járt át a kondás naponta. Reggel kenyeret és szalonnát tettek a tarisznyájába a *soros* háznál, behajtás után pedig főtt ételt kapott. Ilyenkor minden háziasszony jobbat főzött, mert félt, hogy megszólja vagy kibeszéli a kondás.⁸¹

A *felsőregmeci* csordás fizetése 1906-ban marháenként 1 véka gabona, 1 kenyér, 1 szakajtó liszt, 2 tojás, 2 krajcár volt. Egy tinó után 1/4 rész búzát, 1 kis bornyú után 20 krj-t állapítottak meg. Évi lakbérébe 14 koronát fizetett a község előljárósága. *Filkeházán* 1947-re a csordás 12 mázsa terményt (fele búza) és a hozzá tartozó rétet és földet (használatra), 2 szeker tűzifát és havonta 150 Ft pénzfizetést kapott.⁸²

Tiszaladányban tehenenként és disznónként (talán) 1 szakajtó búzát, 1 kenyeret, az *első sódart* (a vágott sertés első lába), paszulyt, lisztet, kompért, amennyit tudott adni a gazda. S valamennyi *vacsorapízt*. Két süldő tett ki egy *öreg számot*. A kisebb malacok után pénz járt a kondásnak. De előfordult, hogy kenyeret adtak a pásztoroknak.⁸³

Tiszatardoson terményt nem adtak a pásztoroknak. Házanként a következő *vacsorát* kapták: 5 kg-os kenyér, 2 kg szalonna, 4–5 liter bab, s *valamennyi* pénz. A csordás is ezt kapta, csak *nagyobb* volt a pénze.⁸⁴

A falvak pásztorainak – fent tételesen is felsorolt – jövedelme, számítások nélkül is kimondhatjuk, hogy népesebb családok esetében csupán a *léminimumot* biztosította számukra. Hiszen egy-egy csordában, gulyában vagy kondában legfeljebb 200 db állatot legeltettek. Az állatszámot egyebek mellett a *szüksős* legelő térségek is korlátozták. Ehhez társult az, hogy a *tételezés* mértéke többször a szubjektumra hagyatkozott (ki mennyit akart vagy tudott adni). Ezt a helyzetet a pásztorok és feleségeik várható elitélő magatartása befolyásolhatta, de meg nem változtatta.⁸⁵ Ellenkezőleg. A legeltetési társulatok olyan határozatokat hoztak, amikor is a vacsorát természetben váltották meg, s a folyamatot az zárta le, hogy a természetbeni bértételeket mind gyakrabban pénzül fizethette ki az állattartó gazda.⁸⁶

Ezek ellenére is a pásztorok jövedelme számos módon egészülhetett ki. Egyik formája ennek a különböző alkalmakkor kiadott pénz-jutalom vagy ajándék.

a) *Kihajtáskor* tavasszal 1-1 pakli *dohányt* meg 1 liter *bort* (Erdőbénye), vagy más ajándékot vittek a pásztoroknak.⁸⁷ Ezt nevezték *szoktatónak* is. Első kihajtás után szalonna, tojás, liszt vagy 10 fillér járt (Baskó) a pásztoroknak. Az első kihajtáskor (tavaszi kiverés) szoktatót adnak a pásztoroknak (Mogyoróska, Hegyköz). Ez lehet darab szalonna, 1 pohár pálinka.⁸⁸ Új állat kihajtásakor is szoktatóval elégitették ki a pásztor, ennek összege 10–20 Ft lehetett.⁸⁹ Főnyban akkor adtak szoktatót a kondásnak, amikor először ment a malac a legelőre, mértéke pedig valamennyi pénz, fél liter bor, szalonna és kenyér. Akitől nem kaptak szoktatót, azt mondták neki, hogy „kössél csombókot a farkára”.⁹⁰

80. *Petercsák T.*, 1972. 515.

81. *Petercsák T.*, 516.

82. *Petercsák T.*, 1979. 274–275.

83. Takács G-né (Tiszaladány)

84. Szabó G. (Tiszatardos)

85. Takács G-né (Tiszaladány), Bacsó I. (Göncruszka).

86. *Szikora* i. m. 311.

87. *Barkó J.* (Erdőbénye), *Niedermüller P.*, 1978–79. 115.

88. *Végh Á.*, DENIA. 2140., *Petercsák T.*, 1979. 276.

89. *Viga* i. m. 96.

90. *Végh Á.*, DENIA. 2140., *Petercsák T.*, 1972. 515.

b) Az apaállatokat együtt járatták a csordával, a gulyával és a kondával. Így bármikor – tegyük hozzá, a legkedvezőbb alkalommal – bekövetkezhetett a vemhesség. Ez a gazda haszna volt, minnek – természetesen – minden állattartó örült. *Búgató* vagy *folyató* pénzben kiadják a szalonnát, kenyeret (is), meg valamennyi pénzt (Fóny). A megtörtént *folyatást* a pásztor bejelentette a gazdának, amiért egy pohár pálinka járt vagy néhány fillér borralaló. Ezt (Hegyköz) *cullagnak* nevezték.⁹¹ Kevés zsebpénzt kapott a pásztor, ha közölte az állat gazdájával, hogy *elfolyt* a tehén (Gömörzölős, Vizsoly, Göncruszka).⁹² A Szuha völgyében a jó hírért, hogy ugyanis *megfutosott* a tehén, pénzt vagy egy pohár pálinkát adtak a pásztornak.⁹³ Tiszaladányban is, amikor jelentette a pásztor, hogy *megfutosott* a tehén, kellett egy kis pénzt *nyújtani* neki.⁹⁴

c) Előfordulhat – az Alföldön – az az általános szokás is, hogy a hosszabb ideig legelőn levő állatokat (gulya, makkosnyáj) a gazda *meglátogatta*. Ilyenkor is illet megajándékozni a pásztort. „A kunyhóba be vót téve a szalonna, kenyér, liter borocska.” (Boldogkőváralja) Pálinka, bor, vagy egy pakli „kassi-dohány”, esetleg egy kevés pénz mindig akadt a pásztor számára⁹⁵ (Monok).

d) Nem tekinthető általános szokásnak az, hogy disznóölés utáni reggelen a kondásnak *kóstolót* adtak volna (Tiszatardos).⁹⁶ A Hegyközben a csordást és kondást mindig behívták ahhoz a házhoz, ahol gépeltek és megkínálták egy pohár pálinkával, kaláccsal vagy egyéb süteménnyel.⁹⁷ Ha *hármast* ellett a kecske, akkor a gidák egyikét a kecskepásztornak ajándékozták.⁹⁸

e) A pásztorokat az *esztendő nagyobb ünnepein* – húsvétkor, pünkösdkor általánosan elterjedt szokás ez – megajándékozták az állattartó gazdák. E témakörnek Ujváry Zoltán tanulmányt is szentelt.⁹⁹ Elsősorban az asszonyok lángost, túrós lepényt, rétest vagy egy-egy darab kalácsot sütöttek, s azzal várták a pásztort a kapuban (Göncruszka). Tarcalon rendszeren *kifonott kalácsot* sütöttek a pásztornak. Aggteleken túróval, mákkal, káposztával, lekvárral töltött *kótt kaláccsal* ajándékozták meg az ünnep reggelén kihajtó pásztort. A Hegyközben a csordás és kondás *lángost* vagy *kalácsot* kapott a gazda-asszonyoktól.¹⁰⁰ Kelemérben különféle *kalácsot* kaptak.¹⁰¹ A szokás általános elterjedéséről a zempléni hegyvidékről is tudósítanak.¹⁰² *Kaláccsal*, *lángossal* vagy pálinkával ajándékozzák meg a pásztorokat. Ugyanezt a szokást írták le a gömri Szárazvölgyben is, ahol e jeles napokat János, István és Pál napi ajándékgyűjtéssel is megtoldották.¹⁰³

Érdeemes odafigyelni arra, hogy általában *lángos* szerepel az ajándékként adott ételek között. A lángos kótt, nyújtott tészta és 30 cm átmérőjű, tejbenfőtt kásával, túróval töltötték, négy sarkán visszahajtották.¹⁰⁴ A Hegyközben máig szokás a lángos-ajándékozás, de *kásásat* már nem sütnek, helyette lekváros, túrós a szokásos.¹⁰⁵ A *pünkösdi*

91. Végh Á. i. m., *Petercsák T.*, 1979. 271.

92. Takács-Barna (Vizsoly), Veres András (sz. Kelemér, 1897.) házassága révén került Gömörzölősre, ahol gazdálkodott.

93. *Deli* im. 89.

94. Takács G.-né (Tiszaladány)

95. Juhász Gy. (Boldogkőváralja), *Szikora A.*, i. m. 311.

96. Szabó G. (Tiszatardos)

97. *Petercsák T.*, 1972. 516.

98. *Viga* im. 96.

99. *Ujváry Z.*, 1975. 116.

100. *Petercsák T.*, 1973. 365., Uő. 1972. 516.

101. *Faggyas* i. m. 60.

102. *Niedermüller* i. m. 116., *Bodó S.* i. m. 742.

103. *Benkő É.*, 1982. 628.

104. *Szabadfalvi J.* i. m. 564.

105. *Petercsák T.*, 1972. 105.

lángos kalácstészta, elnyújtva, túróval, grízzel töltve, négy sarka visszahajtogatva.¹⁰⁶ A lángos ugyanígy készült Göncruszán is, tetejét tojással megkenték, ettől szép pirosra sült.

Az ajándékozott tészták között a *béles* (Tiszatardos), illetve a *gyalogbéles* (Baskó) fordul elő, mindkét esetben a lángosféle tésztát nevezték így.¹⁰⁷

f) A pásztorok ajándékozásának megkülönböztetett alkalma volt a karácsony.^{107a} Viliakor a pásztorok (a csordás és kondás és kondás gyakran együtt mentek) *kántálni* jártak. A csordás kürtjén elfújta a „mennyből az angyal”-t, a kondás meg néhányat pattintott az ostorával, s boldog ünnepeket kívántak a gazdának és háza népének.¹⁰⁸ Mogyoróskáról ismerjük az alábbi köszöntőverset is:¹⁰⁹

„Adjon az isten több karácsony estét,
Ne ilyen szomorút,
Bort, búzát eleget,
Holtunk után lelki üdvösséget!
Kívánom az egész házi népnek,
Tiszta szívemből kívánom.”

Ehhez hasonlatos, de ettől színesebb, tartalmasabb köszöntőt mondottak a pásztorok Pálházán is karácsony estéjén:¹¹⁰

„Adjon az isten több karácsony estéket elérni,
Nem ilyen szomorút, hanem örvendetesebbet!
Bő bort, bő búzát eleget,
Atyafi szeretetet, holtunk után lelki üdvösséget!
Ezt kívánjuk az egész háznépnek.
Ahányszor megbillenti a szarka a farkát,
Annyi ezres bankó üsse a házigazda markát!”

E köszöntőt általánosan elterjedtnek tekinthetjük. Mellette Bükkszentkeresztről Gunda Béla hajdúsági pásztorok által énekelt karácsonyi köszöntőt írt le.¹¹¹ A kántálást leírók itt is megegyeznek abban, hogy egyéb ajándék mellett a *lángosnak* jutott az első hely. A karácsonyt köszöntő szokások egyik eleme az, hogy a pásztorok magukra csenget, kolompot akasztottak, s úgy mentek végig a falun (Edelény),¹¹² így hajtottak másnap reggel (gömöri Szárazvölgy).^{112a}

Az ajándékok összegyűjtése rendszerint a pásztorfeleség feladata volt és maradt. Ők aztán a magukkal hozott *kasba*, illetve *zajda*, *ajda* ruhába, *ponyusba*, *abroszba* kötve vitték haza a sok lángost, kalácsot. Ebből napokig élhetett a család. A férfiak a helyben el nem fogyasztott italt üvegdemizsonba, kulacsba gyűjtötték össze. Olykor tarisznyába és zsákba rakták a tésztafélét. Annyira számítottak a lángosra ünnepek alkalmával, hogy egyik-másik pásztorfeleség előre kérte a lángost, ezzel biztosítva friss tésztát családjának (Göncruszka).

Érdeemes odafigyelnünk egy itt-ott felbukkanó jelzésre: Bükkszentkereszten úgy volt a faluval az egység, hogy karácsonykor mehetnek kántálni, egyébkor (Szilvesz-

106. Végh Á., DENIA. 2140.

107. Nagy J., DENIA. 166., György K., 1971. 55.

107/a. Niedermüller P., 1981. 219.

108. Szabadfalvi J., DENIA. 564., Szikora i. m. 313.

109. Béres Gyula (sz. Mogyoróská, 1921.), szülei parasztok voltak, maga is gazdálkodott. Ma nyugdíjas Vizsolyban.

110. Petercsák T., 1979. 278.

111. Gunda B., 1985. 88.

112. Ujváry i. m. 116.

112/a. Benkő i. m. 638.

ter) nem.¹¹³ A Nyírségből Monokra került „büszke” pásztorember, Virág Pista nem tartott igényt a karácsonyi ajándékokra, koldulásnak tartotta a karácsony esti ostopattogatást, az azért járó ajándékozást.¹¹⁴ Szolyák Ferenc Felsőcécén volt fiatal házaspár, felesége nem pásztor család gyermeke lévén, „nehezen szokta meg, hogy eredj a vacsoráért! Szégyenkezett. Megszolgáltam én azért, – mondtam neki.”¹¹⁵

g) Az ajándékozás és a bérezés között helyezkedett el a *nagypénteki kerülésnek* emlegetett természetbeni díjazás. Általában a csordást és a gulyást illette meg a kerülés, a *kondást már nem*, mert egész évben kijárt.¹¹⁶ Aggteleken ki mit akart, azt adott a pásztoroknak, s azt el kellett fogadni. Bab, tojás, só, szalonna, vöröshagyma, liszt. Mogyoróskán szakajtó liszt, darab szalonna, 2 db tojás alkotta a *kerülés* mennyiségét. Regécen a szakajtó liszt, csupor tej, 1 kosár kompéra illette a pászort. Szuhafón a kihajtás előtti napon adták ki a pásztoroknak a *kerülést*: lisztet, tojást, sót, szalonnát, liternyi babot, egy-egy szakajtónyi kumprit, néha kenyeret, esetleg italt is.¹¹⁷ Mogyoróskán a *nagypéntekit lábszár* után adták, tulajdonképpen főzelékek, éspedig 5 kg liszt, tojás, szalonna, tej. A kerülés kiadása a kecskepászort is megillette.¹¹⁸

E szokás magyarázatául hivatkoznom kell egy előbbi adatra, miszerint a pásztor nagypénteken végigment a faluban, kürtölt, jelezve ezzel, hogy ő felvette a munkát. Arkáról írták le e szokást eredeti változatában. Nagypénteken a csordás végigkürtölte a falut, akármilyen idő volt. Nagypénteken kihajtották az állatokat is, ha rossz volt az időjárás, akkor továbbra is benttartották az udvarban. A kinnháló gulya sem maradt éjszakára a legelőn. Hidegek voltak még az éjszakák. De a csordásnak ettől kezdve járt a bér.¹¹⁹

h) A természetbeni bérezés sajátos lehetősége volt a *pásztorház, csordásház, cseledház* építése. A legelő közbirtokosságok rendszerint az apaállatok részére biztosított építmények telkén csordásházat, kondásházat is emeltek. A lakhatás biztosítása volt egyedüli célja ezzel. Az idegenből költöztetett pásztor addig lakott a pásztorházban, amíg a falu csordása, kondása, gulyása maradt.¹²⁰ Ha nem rendelkezett a közbirtokosság pásztorházzal, akkor nehezen tudott pászort fogadni a faluba.¹²¹ De a tájhoz hozzátartozott a helységenként emelt pásztorház, Göncről Tokajig, Erdőbényétől Gömör-szőlősig. Többségük ma is áll. A pásztorházak rendszerint a falu szélén, a legelőre vezető út mentén épültek (Tokaj, Tarcal, Mád, Göncruszka, Tiszaladány . . .). Akad azonban arra is példa, hogy a település közepén állott a pásztorház (Gönc, Tardos). Egyiket-másikat kihelyezték a legelő, vagy az ugarrész szélére (Gönc). A kondás a pásztorház udvaráról indult, ott fújta először a dudát (Tarcal). Néhány esetben ma is pásztorok lakják a csordásházat (Erdőbénye, Aggtelek). Olykor üresen áll, vagy cigányok költöztek bele (Gömör-szőlős, Bodrogkeresztúr). Cekeházán a számadóházban kereste fel a népdalgyűjtő a Sivák családot.¹²² „A ház ősi állapotban van, fő helyisége egyetlen óriási szoba, gerendás tetőzettel. (. . .) Oldalához függeszkednek a karámok, melyekben a Sivák bácsi gondjaira bízott juhok töltik az éjszakát.” A Filkeházáról közölt kondásházról is kitetszik, hogy szegényes, egyszerű parasztház.¹²³ Egy 1796-os le-

113. *Gunda* i. m. 88.

114. *Szikora* i. m. 310.

115. Szolyák F. (Boldogkőváralja)

116. *Deli* i. m. 89.

117. Uő. i. m. 88., *Szabadfalvi J.*, DENIA. 564.

118. *Viga* i. m. 96., Béres Gy. (Vizsoly)

119. *Bodó S.*, DENIA. 742.

120. *Petercsák T.*, 1973. 364., *Bellon T.*, DENIA. 693.

121. Vö.: 120. jegyzet

122. *C. Nagy B.–Sztareczky Z.*, 1972. 3.

123. *Petercsák T.*, 1972. 509.

véltári adat alapján a tokaji csordásházról képet alkothatunk magunknak. Az épületet gyékénnyel fedették be, s szobájába újonnan állítottak *boglyakemencét*.¹²⁴ Egy 1843-as összeírásban szerepelnek a báji, taktakenézi, tiszaladányi *pásztorházak*. Ez utóbbi egy hét és fél öles, nádfedeles épület volt.¹²⁵ Általában véve, nemigen különbözött sehol sem a pásztorház a cselédség részére biztosított *cselédházaktól*.¹²⁶

Hogyan summázhajjuk tehát a tanulmányozott nagytáj legeltető állattartásával, illetve a pásztorok társadalmi szerepével kapcsolatos tapasztalatainkat?

E táj – amely a legeltető állattartást tekintve csupán az Alföld peremterületeként kezelhető – falvainak és mezővárosainak gazdálkodását is jellemezte az állattartás, pontosabban a legeltető (pásztoroltatott) állattartás. Gazdálkodásuk szerves része, jövedelmük, haszonszerzésük fontos kiegészítője volt. Megtalálhatók itt a jeles állattartó tájak (Hajdúság, Hortobágy vagy a Nagykunság) pásztorlására jellemző hagyományok, avagy azok töredékei. A témául választott nagytájat az állattartás szempontjából sem kezelhetjük homogén gazdasági adottságokkal rendelkező kistájak összegzésének. Nem lehet sem a termelés adottságai, sem a piaci értékesítés lehetőségei szempontjából. Legalább 3 típust különíthetünk el.

1. A Hernád–Sajó-völgy déli területei, illetve a Taktaköz bővében volt a legelőknék. Nem véletlen tehát a „falu tehene” praktikus tenyésztést célzó gyakorlata sem. Az állattartás nemcsak a megélhetés, hanem az erőteljes tőkefelhalmozás eszköze is volt. Ehhez hasonló adottságokkal rendelkezett a Bodroghöz is.

2. Az intenzív szőlőtermesztéssel rendelkező Hegyalja ettől elütő gazdasági lehetőségekkel bírt. Nevezetesen abban különbözött a szomszédos tájaktól, hogy a jól jövedelmező (munkaigényes) szőlő – és bor – megteremtette az állati termékek beszerzésének anyagi alapját. Kivételt a tejelő szarvasmarha jelentett, hiszen a tejet nem lehetett nagyobb távolságokra veszteség nélkül szállítani. A fejőstehén tartása tehát e mezővárosokban is a napi táplálkozás – a szerény megélhetés – záloga volt.

3. A hegyes-dombos, erdős tájakon az állattartás létfontosságú volt, de az állatszámot erősen korlátozta az olcsó tartás feltétele, a legelőterület szűkös volta.

Az állatok viszonylag alacsony száma azt eredményezte, hogy bár a pásztorlásnak a nagytájon is döntő fontossága volt, a pásztoroknak még sem volt tekintélye. Ezért a pásztorok többnyire a legszegényebb rétegből kerültek ki. Mintegy a folyamat lezárásaként napjainkban csaknem mindenütt cigány pásztorok kénytelenek alkalmazni a falvak, noha munkájukkal gyakran nincsenek megelégedve.

A pásztorlás a falvak e szegény családjai megélhetésének egyedüli forrása volt; velük szemben a felfogadók őket (ti. a pásztorokat) cselédjüknek tekintették. Ennek a negatív megkülönböztetésnek a közösség számos jelét adta. Ez a magatartás, illetve ítéletalkotás sajátos viselkedési formát alakított ki. A lenézés egyik csalhatatlan jelének tekinthetjük az ajándékozás változatos gyakorlatát.¹²⁷ Ezzel szemben fel-felbukkan a pásztorok ellenérvése is.¹²⁸ A pásztorház (intézményes hálózatával) is bizonyítja, hogy a közösség felkészült a pásztorok állandó helycseréjére. A pásztorházban, mint közösségi építményben, formát öltött a csordás, a gulyás vagy éppen a kondás társadalmi állapota: a nincstelen, vagyontalan, háznélküli, egyik faluból a másikba költözőkódó ember, aki e szerény hajlék (szolgálati lakás) nélkül a munkát el sem tudta volna vállalni. A közösség viszont abban érdekelt, hogy állatai mellé pásztorot biztosítson, mert egyébként elesett volna az olcsó tartást biztosító legeltetés hasznától.

124. ZML. Tokaj város iratai, számadások 1796.

125. Páll I., 1986. 243.

126. Petercsák T., 1979. 277.

127. Deli i. m. 89., Benkő i. m. 631.

128. Szikora i. m. 313. és Szolyák F. (Boldogkőváraja)

A pásztor a társadalom legalján élt, többnyire családja munkaerejére számítva szegődött el. Ha lehetett, akkor egy-egy faluban felvállalta a gulya, a csorda és a konda legeltetését. Nem alakulhatott ki e tájon sem a számadó-bojtár munkamegosztás klaszrikus gyakorlata, sem a pásztori rend. Ha valamiért tiltakozni kényszerült a csordás avagy a kondás, egyetlen választása maradt, odahagyva a falut, más községbe költözött.

Az életforma hagyományos jellegéhez hozzátartoztak a bérezés hagyományos elemei. A paraszti pénzgazdálkodás – néhány mezővárostól eltekintve – alig tükröződött a pásztorok fizetésében. A pénzbeli fizetésre való áttérés egy jelentős gazdasági – és társadalmi – átalakulás eredményeként 1950/60-as években következett be.

Ehhez a hagyományos gazdálkodáshoz kapcsolódott az ajándékozás egész gyakorlata, egyebek mellett az ajándék, a lángos – illetve béles – sütése, s azzal a pásztorok megajándékozása. A legeltetési idény kezdése e nagytájon *nagypéntek*hez kapcsolódott.¹²⁹ A nagypénteki *kerülés* nem lehet más, mint a munkába állt pásztor joga a bér beszedéséhez, a munkáltató kötelessége pedig az volt, hogy cselédjének „kenyer”-et adjon. A „ki mit tudott, azt adott” paraszti gyakorlatában viszont valaminő lebecsülés rejtett. Különösen kitetszik, ha hozzáfűzzük, hogy a pásztor köteles volt azzal beérni, amit adtak neki. Hagyományos elem településeinken a pásztorok karácsony viliai kántálása. Jellemző, hogy e szokás, az ajándékozás vonzása nélkül, a Tiszántúlon szilveszter estéjéhez kapcsolódott.¹³⁰

IRODALOM

Benda K.

1976. A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon. Valóság, 1976. 4. 54–61.

Benkő É.

1982. Az ajándékozás szokásai a Szuha-völgyében. Néprajzi Tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen. 631–640.

Bodgál E.

1963. Közösségi kovács a mezőkövesdi matyóknál. Múzeumi füzetek 17. HOM.

Cseri M.

1981. Adatok Szuhafő népi építkezéséhez. HOM. Közl. 19. 50–57.

Deli E.

1984. Közbirtokosságok, legeltetési társulatok a Szuha-völgyben. HOM. Közl. 22. 84–90.

Faggyas I.

1984. Népéleti rajzok. Folklor és etnográfia 17. Debrecen

Farbaky P.

1981. Településszerkezeti vizsgálatok a Mezőségben (Ároktó és Mezőcsát). HOM. Közl. 19. 38–49.

Frisnyák S.

1985. Történeti földrajz (tankönyv), Nyíregyháza

Galuska I.

1979. Egy gazdálkodási ág a XIX. században a kesznyéteni református egyházközségben. Borsodi Levéltári Évkönyv II. Miskolc. 53–67.

Gunda B.

1985. Hajdúsági kántálók egy bükki faluban. HOM. Közl. 23. 88.

György K.

1971. Pásztorfogadás. *Kovács D.* (szerk.): Abaúj és Zemplén népéletéből. Sátoraljaújhely, 54–55.

129. *Niedermüller P.*, 1981. 219.

130. *Gunda B.*, i. m. 88.

- Hőgye I.*
1972. Legeltetési rendtartás a Hegyalján a XVII–XVIII. században. *HOM. Közl.* 11. 133–37.
- Juhász Á.*
1981. Hejce település-néprajza. *Szabadfalvi J.* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni hegyvidékről. Miskolc. 105–124.
- K. Kovács P.*
1956. A falu tehene. *Néprajzi Értesítő* XXXVIII. 277–302.
- K. Kovács P.*
1958. Szabados borjú. *Ethn.* LXIX. 261–270.
- Mendöl T.*
1941. Falu és város a magyar tájban. *Echardt S.* (szerk.): Úr és paraszt a magyar élet egységében. Bp. 81–105.
- C. Nagy B.–Sztareczky Z.*
1972. A cekeházi Sívák család népdalművészete. Miskolc
- Niedermüller P.*
1978–79. A tavaszi és nyári ünnepkör szokásai a zempléni hegyvidéken. *HOM. Közl.* 17. 113–119.
- Niedermüller P.*
1981. Kalendáris szokások a zempléni hegyvidék falvaiban. *Szabadfalvi J.* (szerk.): Népr. Tanulmányok . . . i. m. 207–230.
- Paládi-Kovács A.*
1978. A gömöri magyar pásztorkodás. *Ethn.* LXXXVIII. 392–411.
- Páll I.*
1986. Történeti adatok a Taktaköz népi építkezéséhez. *HOM. Évk.* XXIV. 237–244.
- Petercsák T.*
1972. Népi sertéstartás Filkeházán. *HOM. Közl.* 11. 507–528.
- Petercsák T.*
1973. Szarvasmarhatartás egy hegyközi faluban. *HOM. Évk.* XII. 357–406.
- Petercsák T.*
1979. Közbirtokosságok, legeltetési társulatok a Hegyközben. *HOM. Évk.* 261–280.
- Szabadfalvi J.*
1961. Adatok a Mogyoróska környéki állattartáshoz. *DENIA.*
- Szendrei J.*
1970. Pásztorfogadás. Népi hagyományok Borsodban I. Miskolc. 110–111.
- Szikora A.*
1985. Legeltetési rend Monokon a századelőn. *HOM. Évk.* XXIV. 303–316.
- Ujváry Z.*
1975. A pásztorok megajándékozásának szokásai ünnepek alkalmával. *Varia folkloristica.* Debrecen. 112–122.
- Viga Gy.*
1981. Népi kecsketartás. Miskolc. Borsodi Kismonográfiák 12.

DAS HIRTENHAUS
(Die wirtschaftlich-gesellschaftliche Lage der "Knechte"
der Tierzüchter-Gemeinschaft in Nordost-Ungarn)

(Auszug)

In der ungarischen ethnographischen Forschung spielt das Studieren der weiden-, extensiven und halbextensiven Viehhaltung eine zentrale Rolle. Die klassischen Gebiete der Forschung sind auf dem flachen Land die exponierten Landschaften der Tiefebene wie Hortobágy, Hajdúság, Nagykunság usw. Auf diesen Landschaften war die weidende Viehhaltung der Pfeiler der Bauer- (sogar Marktflecken-) Wirtschaft und ist es bis zur jüngsten Vergangenheit geblieben. Dabei hatte auch die bäuerliche Viehhaltung der Randgebiete von der Tiefebene, wie z. B. in Nordost-Ungarn (Hernádtal, Hegyalja, Taktaköz), wo auch ich selbst jene studiert habe, ihre wichtige Rolle in der Wirtschaftsführung der Dörfer bzw. der Marktflecken. Trotzdem gab es wesentliche Unterschiede in der Viehzucht der vorher genannten Landschaften bzw. der in meinem Studium vorgestellten Region. Die fundamentalen Gründe der Verschiedenheit haben ihre Erklärung in der mehreren Ausnutzbarkeit der Landschaft. Vor allem sollte man an die Ansiedlungen von Hegyalja denken, die über intensive und hochrentable Weinbergkulturen verfügten. Dabei wurde die Viehhaltung zurückgedrängt, sie hatte eine zweitrangige untergeordnete Rolle geführt. Man sollte gesondert beurteilen etwa kategorisieren die Viehhaltung in den winzigen Dörfern, wo es nur wenige Tiere gab und befanden sich auch wenige Hirten. Es war nicht selten, daß alle Tiere in einer Siedlung durch dieselbe Hirtenfamilie zur Viehzucht aufgenommen waren. Die niedrige Anzahl der Tiere war die Folge der minderen Qualität der kleinen freien Weidenfläche. Gewöhnlich waren die Hirten auf der Landschaft des Hernád und Taktaköz, bzw. in den Dörfern von Hegyalja und Hegyköz die ärmsten Familien, die dabei auch „ortsfremd“, d. h. aus anderen Dörfern waren. Sie wechselten ihre Plätze von Zeit zu Zeit, darum gehörte die Dienstwohnung, das sogenannte „Hirtenhaus“, Ochsenknechtshaus oder Schweinerhirtenhaus zu ihrer Belohnung. Die Hirtenhäuser standen am Dorfrand, in der Nachbarschaft der Vatertiere, im sogenannten Dorfgarten oder Stadtgarten. Außerordentlich lehrreich ist die Belohnung der Hirten außer der Möglichkeit eines Hirtenhauses; die Gemeinschaft hat ja alle Elemente der konventionellen Belohnung bewahrt, teilweise, die Naturlöhne, die reduzierte Art der Geldbezahlung bzw. die Geschenke.

János Bencsik